

Osmanlı Kaimeleri'nin halktan kabul görmemesinin nedenleri (Hayek – Gellner – Keyder üçlemesiyle bütünsel sentez)

Murat Çiftçi¹
Recep Seymen²

Özet

1840'ta çıkarılan ilk kaimelerden itibaren Osmanlı para sistemi dual bir yapıya oturmuştur. Ancak, Grasham Kanunu'nda da ifade edilen “kötü para iyi parayı kovar” ilkesi, Osmanlı Para Sistemi'nde de geçerli olmuş ve Osmanlı Finans Sistemi'nin istikrarsızlığında etkili olmuştur. Osmanlı kaimelerinin para arzında yarattığı genişlemeye karşılık talep görmemesinde “Gellner'in İslam Toplumu Modeli”nde belirtilen güçlü kültür ve zayıf devlet tanımının geçerliliğiyle karşılaşmaktadır. Kültürel alışkanlıklar kaimeye yönelmesini engellemiştir. Ayrıca Keyder'in Güney Avrupa ülkelerinin tümü için Weberyen tarzla yaptığı tanımlamada ifade ettiği “Devletin bireyin özerkliğine sürekli tepki duyuşu” da modernite değişimini etkileyen faktör olarak kaimelere yönelmesini engelleyen faktör olmuştur. Bu noktada Hayekyan bakış açısıyla tanımlanan “Doğal düzen” kavramının mevcut olmaması, hem Osmanlı Para Sistemi içinde ve hem de finans sistemi üzerinde kaimelerin, istikrarsızlık kaynağı olmalarına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal yapı; sosyal politika; iktisat tarihi; sosyoloji; tarih; Osmanlı kaimeleri; Hayek; Keyder; Gellner.

¹ Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü. muraticiftci@trakya.edu.tr

² Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü. reseymen@yahoo.com

Causes of public rejection for Ottoman's Kaime (Integrated synthesis with ternary among Hayek – Gellner – Keyder)

Abstract

From the Ottomans Kaime's (:banknote) that are issued in 1840, Ottoman Monetary System is based on a dual structure. But the principle "Bad money chases good money" that is expressed in the law Grasham also validated in Ottoman Monetary System and it influenced Ottoman Monetary System's instability. In return for the expencion that is caused in money supply by Ottoman Kaimes, there isn't any significant demand. The reason for that which is confronted with is the validity of the definition of powerful culture and weak state that in mentioned in "Gellner's model of Islam Society". Culture customs prevented to tend to Kaimes. Of the other hand, Keyder expresses the definition that is done is Weberian way for whole South European Countries as "The State's permanent reaction to individual's autonomy." This is the other factor, preventing tend to Kaimes that influences the change of modernity. As a consequence, no exist "natural order" that is defined as Hayekian perspective caused Kaimes to be source of instability both in Ottoman Monetary System and on finance system.

Keywords: Social structure; social politics; history of economics; sociology; Ottomans Kaimes; Hayek; Keyder; Gellner

1. Giriş

19. yüzyıla kadar tüm dünyada para sistemi, değerli metal sikkeler üzerine inşa edilmiştir. Çift metal sistemi ve trimetal sistemi şeklinde uygulanan metal para sistemi, sürekli sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunları özetle sıralamak gerekirse;

- Açık – gizli taşış,³
- Uluslararası standartizasyon sorunu,
- Metal türlerinin (Altın – gümüş) değişim değerleri sorunudur.

19. yüzyıldan itibaren altın karşılığı basılan banknotun tedavüle sürülmesinin temel nedeniyse, altın – gümüş oranındaki maliyet – mübadele değeri arasındaki uçurumsal farklılık olmuştur. (Hiç,1994: 52 – 54.)

³ Taşış: Değerli madeni paranın ayarını bozmaktır.

Çiftçi, M., Seymen, R. (2012). Osmanlı Kaimeleri'nin halktan kabul görmemesinin nedenleri (Hayek – Gellner – Keyder üçlemesiyle bütünsel sentez). *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 9:1. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Osmanlı döneminde banknot ihracı da diğer devletlerle paralel bir döneme denk gelmektedir. Genel olarak ilk Osmanlı Kaimelerinin ihraç edildiği 1840 tarihi, kâğıt para sistemine geçişin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Sürecin başlaması açısından bu tanımlama doğru olsa da gerçekte 1850 tarihli 10 – 20 kuruşluk küçük kupürler halinde faizsiz olarak basılan kaimeleri banknot olarak değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü 1840'ta ihraç edilen kaimeler, bazı tarihçilere göre %8, bazılarına göre %12.5 faiz getirili 8 yıl vadeli tahvil özelliğindedir.(Pamuk,1999: 288; Toprak,1997: 258 – 9.)

2. Kâğıt para sistemine geçiş ve kağıt paranın finansal araç olarak genel kabul görmemesindeki kültürel nedenler

Osmanlı'da kağıt para sistemine geçişin nedenleri, Batı dünyasından çok daha farklıdır.

Ekonomik nedenlere bakıldığında, batılı devletlerdeki çift metal sisteminin çöküşü yerine, değerli metal akışında yaşanan sürekli çıkışın etkisi ağırlıklı olmuştur.

Şevket Pamuk'un yabancı istatistiklerden yararlanarak yaptığı hesaplamalara göre, 1830-1839 döneminde değerli metal akışında ortalama yıllık 170 bin İngiliz Sterlini tutarında açık varken, kaimelerin ihraç edildiği 1840 sonrasında, 1839 – 1849 döneminde küçük de olsa artıya dönmüştür. (Pamuk,1994: 234.)

Elbette Osmanlı devleti batıdan kopuk değildir.⁴ Bunun doğal sonucu olarak batıdaki gelişmelerden etkilenmesi de doğaldır. Kağıt para sistemine geçişte batı dünyasıyla ortak sorunu, yaşanan para arzı yetersizliği oluşturmuştur.⁵ ABD'nde 1800 - 1840 döneminde para arzının milli gelire oranı % 5.2'den % 14,8'e yükselirken, (Hansen,1961: 5) Osmanlı'da II. Mahmut döneminde (1808 – 1839) Osmanlı tarihinin en büyük taşışına gidilmiştir. (Pamuk,1995)

Tanzimat Fermanı'yla birlikte iltizam sisteminin kaldırılmasıyla birlikte kısa dönemde gelir getirici bir maliye sisteminin oluşturulamamasıyla beraber devlet giderlerinin finanse

⁴ Levantenlerin Manisa merkezli Batı Anadolu'daki uluslararası ticareti 16. yüzyıla değin uzanmaktadır. Bkz. Goffman (1995)

⁵ Ceride – i havadiste 1841'de çıkan bir yazıda, Avrupa'da halkın banknot tercihine atıfta bulunarak kaimenin faydaları vurgulanıyor ve halkın kısa sürede kaimelere yoğun talep göstereceği savunuluyordu. Bu belge, Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı'nın batıya indeksliliğini ve para arzı sıkışması gibi benzer sorunlara batı referansıyla benzer çözüm bulmayı tercih etmesi açısından dikkat çekicidir. ("Yeni El Yazması Kaimeler ve Banka Konusu" başlıklı 1841 tarihli belgeyi aktaran: Kazgan,1995: 191)

edilmesinde parasal argümanlara yönelinmiştir. II.Mahmut döneminde yapılan yoğun taşışlarla birlikte yeniden taşış gitme olanağı da ortadan kalkmıştır. Bu noktada idarenin kağıt para kullanımı dışında başka alternatifi de kalmamıştır⁶.

İlk bakışta kaime ihracında kamu giderlerinin ağırlıklı olduğu yönünde bir düşüncenin oluşması mümkün görünse de doğrudan böyle bir endekslemeye gitmek hatalı olur. Daha öncede belirtildiği gibi dış ticaret dengesinde kaime ihracı öncesi – sonrası arasında yapısal değişiklikler gerçekleşmiştir.

Osmanlı finans tarihi literatüründe kaimelerin ihraç sebeplerinin kamu açıklarına bağlanmasını, Osmanlı ekonomisinin özellikle de Tanzimat sonrasında merkezileşme çabalarının etkisiyle devlet güdümlü bir ekonomik yapıya sahip olmasında aramak gerekmektedir. Sonuçta özellikle 1838 Baltalimanı Antlaşması'ndan itibaren Osmanlı açık pazar konumuna gelmişse de⁷, İstanbul gibi büyük şehirlerde ürün dağıtımını yoğun devlet kontrolüyle gerçekleştirmiştir. Dış ticarete yaşanan açık da böyle bir ekonomik kompozisyonun mevcut olduğu bir dönemde, elbette kamu açığı olarak yansıyacaktır. Dolayısıyla kağıt para sistemine geçişi artan kamu harcamalarına ve beraberinde oluşan kamu açıklarına bağlamak, esas nedene ulaşmayı engelleyecek bir bakış açısı anlamına gelecektir.

1808 – 1839 döneminde yapılan büyük çaplı taşış karşılık halkın kâğıt paraya rağbet göstermemesinde dört önemli faktör vardır. Bu sebeplerin başlıcaları, para ve sermaye piyasalarında başta Galata bankerleri olmak üzere ağırlıklı gayri müslimlerle sınırlı dar bir yatırımcı kesimin oluşu, 1844'te altın sikkelerin ayarına yönelik yapılan kalıcı düzenlemeler, 1840 – 1850 dönemi kaimelerinin yüksek kupürlü oluşu ve son olarak da sikke kullanımı alışkanlığıdır.

Tahvil özelliğini taşıyan 1840 – 1850 dönemi ilk tertip kaimelerin aksine 1850'den itibaren tedavüle sürülen ikinci tertip kaimeler faiz getirisi olmayan banknot özelliğinde olup, 10 – 20 kuruşluk küçük kupürlü olmuştur. Günümüzde bu kaimelerin temsil ettiği değer 10 – 20 dolar

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol,1970; Akyıldız,1996.

⁷ Bu konuda iki farklı görüş mevcuttur. Niyazi Berkes'in temsil ettiği ilk gruba göre çağdaşlaşmak batılılaşmakla eşdeğerdir. Bu nedenle de kaçınılmazdır. İkinci görüşün temsilcileri olan Doğan Avcıoğlu, Stefanos Yerasimos ve İsmail Cem'in yer aldığı sol grupsa Baltalimanı Antlaşması'nın batı sömürgeci olma özelliğinde olduğunu savunur. (Bkz. Kal'a,1989) Her iki görüşün de birbirine alternatif oluşturmaktan çok bütünleyici olduğu görülmektedir ki söylem farkının çok da önemli olmadığı, Osmanlı'nın açık Pazar konumuna geldiği sonucuna varılabilecektir.

aralığındadır.⁸ Buna karşılık halkta güven unsurunun oluşmadığı ve kaime kullanımının da beklenenin altında geliştiği görülmüştür. Bunun neticesinde günümüzdeki merkez bankası avanslarına benzeyen ve halk arasında da karşılıksız para basımı denilen operasyona girilmesinin yankısı büyük olmuş ve 1860-61'de başlayan kaimelerin sikke karşısındaki değer kaybı % 440'a ulaşarak, yoğun sübvansiyona sahip fırıncı esnafı dışında kaimelerin hiç bir yerde geçmemesiyle ve 1862'de de tüm kaimelerin toplatılarak yakılmasıyla sonuçlanmıştır.

3. Kâğıt paranın finansal araç olarak genel kabul görmemesinin sosyo - kültürel nedenlerine yönelik yaklaşımsal analiz: Hayekyan, Keydergil ve Gellneryan bakış

Banknot özelliğini taşıyan 1850 – 1862 dönemi kaimelerinin mübadele aracı olarak sikkelerin yerini yaygın olarak alamamasının kuramsal açıdan açıklanmasında Hayek–Gellner–Keyder'e ait üç yaklaşımın sentezinden oluşan yeni bir açıklayıcı yaklaşımı geliştirmek gerekmektedir.

Hayekyan bakışta hukuksal altyapı eksikliği ve kendiliğinden doğal düzen kavramı ön plana çıkar. Gellneryan bakışta sosyo – kültürel yapının siyasal ve ekonomik yansımaları ağırlıklıdır. Keydergil bakışta, modernite ve değişimde fert – devlet ilişkisinin biçimsel yapısının etkisini açıklamada son derece önemlidir.

3.1. Hayekyan Bakışla Gellneryan Ve Keydergil Açıklamaya Temellendirme

Hukuk disiplini için yapılan “tumdengelimci ve biçimsel mantık yöntemlerine dayanan kuralcı bir disiplindir.” (Örnek,1994: 14) tanımı, aslında doğal düzenin kaidelerini de açıklamaktadır. Eğer yöntemler geliştirilip kurallar konulamazsa düzen başarısızlığı olur ve bu da kaosu oluşturur. (Baumann,1999: 198) Bu noktada Hayek aslında Gellner'in ve Keyder'in bakış açılarının tanım genişliğini çizmiştir. Özellikle Hayek'in kendiliğinden düzen tanımı, (Hayek,1996: 65 – 78) bu tanım kısıtını oluşturan en önemli çerçeve konumundadır. Böylece düzenin, zaman ve mekân kısıtından kurtarılmasını sağlamıştır.

Hayek'in bu terminolojik temel olma işlevinin dışında Osmanlı kaimelerinin halk tarafından yaygın kabul görmemesinin sebeplerinde doğrudan tanımlama kabiliyeti de vardır. Buna

⁸ 1850 yılındaki 1 kuruşun 2003'teki alım gücü yaklaşık 1,3 milyon TL'ye denk gelmiştir. GÜRAN (2003: 179.)

Çiftçi, M., Seymen, R. (2012). Osmanlı Kaimeleri'nin halktan kabul görmemesinin nedenleri (Hayek – Gellner – Keyder üçlemesiyle bütünsel sentez). *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 9:1. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

örnek olarak kalpazanlığa karşı hukuksal zeminin hazırlanmamış olması, karşılıksız para basımının kısıtının oluşturulmaması gösterilebilir.

3.2. Gellneryan Bakışla Halk Kabulündeki Başarısızlığın Sebepleri

Gellner, İslam toplumlarını analiz ederken “güçlü bir kültür zayıf bir devlet” ikilemesinden hareket etmiştir. Ancak Osmanlı toplumunu, bu modelin istisnası olarak görmüştür. (Çiğdem,1996: 191 – 192)

Gellner'in yaklaşımı, genel olarak doğru olmakla birlikte Osmanlı toplumunu istisna olarak tutuşu açısından, eksik bir bakış açısının ürünü olarak düşünülebilir. Osmanlı devletinin temelini oluşturan Selçuklular'dan itibaren adem-i merkezîyetçi bir yönetimle karşılaşılır. Hatta merkezileşmenin resmi anlamda başlangıcını oluşturan Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar günümüzdeki anlamıyla kabine konumunda olan divanda, günümüzdeki genelkurmay başkanı konumundaki yeniçeri ağasının üye olmadığı görülmüştür.(Şirin,2000: 174-179) Divan üyeleriye başbakan konumundaki vezir-i azam, devlet bakanı konumundaki vezirler, adalet bakanı konumundaki müftü, bölge üst valisi konumundaki iki kazasker, maliye bakanı konumundaki defterdar ve genel sekreter konumundaki nişancı (: tevkii) den ibarettir.

Gellner'in İslam toplumlarındaki güçlü kültür – zayıf devlet vurgusu, Tanzimat sonrasında oluşturulan merkezileştirme sonucunda ekonomik ve sosyal yapıyı devlet eliyle yönlendirerek şekillendirme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasını da açıklamaktadır. Bilindiği üzere, Hamidiye Alayları'nın oluşup, efelik kavramının kurtarıcı – yiğit anlamına ulaştığı dönem Tanzimat sonrası dönemdir.

Güçlü kültür, idarece alınan kararlara karşı kuvvetli direnç gösterdiğinden idarenin etkinliğini de önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Toplumun para kullanımında madeni sikkelere alışıklığı ve tüm tağışılara karşılık devam eden güveni; yüzyıllar boyunca halkın tasarruf aracı olarak altın – gümüş sikkeleri kullanmasıyla birleşmiş ve böylece de kaimelerin finansal araç olarak genel kabul görmesine de engel olmuştur.

3.3. Keydergil Bakışla Kaime İhraçlarının Ve İhraç Başarısızlıklarının Nedenleri

Çağlar Keyder, modernite ve değişimde Türkiye'yi de dahil ettiği Güney Avrupa ülkelerinde, Anglo – Sakson ülkelere göre sorunlu bir yapının mevcut olmasında, geleneklerden vazgeçişin kolay olmamasının etkisini vurgulamaktadır. Kuzey ülkelerinde, diyalektik ilişki mevcutken güney ülkelerinde elit kesim kaynaklı bir modernleşme hareketinin mevcudluğunu savunmaktadır. (Keyder,1999)

Çağlar Keyder'in bu yaklaşımı aslında marksist ve sol Kemalist yazarlarca savunulan ve genel kabul de gören, batılılaşma konusunda bürokratik veya seçkinler / elitler devrimi görüşünü de açıklamaktadır. Bu açıdan aslında Keydergil yaklaşım, Gellneryan yaklaşımın uygulama ayağını oluştururken kaimelerin ihracında hukuksal ve sosyal altyapı oluşmadan idarece neden piyasaya sürüldüğünün de sosyolojik açıdan açıklamasını yapmıştır. Bu durum, aynı zamanda kaimelerin halk tarafından genel kabul görmemesini de açıklamaktadır.

4. Sonuç

Yapılan incelemede de görüleceği üzere 1840 – 1850 dönemi kaimeleri faiz getirili ve vadeli olma özelliğiyle tahvil konumundadır. Bu ilk tertip kaime ihracında bulunulma nedenlerine bakıldığında, özellikle tüketim maddeleri ağırlıklı ithalatta yaşanan artış sonucunda artan dış ticaret açıklarının kapatılması amacı dikkati çekmektedir.

1840 – 1850 dönemi kaimeleri, özellikle 1844 tarihli sikke ayarlarıyla birlikte idarenin taşıma mekanizmasına da başvurma olanağının sınırlanması sonucunda, iç borç sarmalına girilmesine ve iç borç sarmalından kurtulmak amacıyla da faiz getirisiz ve vadesi olmayan banknot özelliğindeki ikinci tertip kaimelerin tedavüle sürülmesine yol açmıştır. Ancak kağıt para sistemine geçiş çok uzun ömürlü olmamış, 1860 – 1861'de kaimelerin altın lira karşısındaki % 440'lık değer kaybı sonrasında fırınlar dışında kullanımdan fiilen çekilmiştir. Bunun sonucunda da 1862'de toplatılarak yakılmak suretiyle imha edilmiştir.

Özellikle 1850 sonrasında banknot olarak tedavüle sürülen kaimelerin finansal araç olarak halk tarafından genel kabul görmemesinde; Hayekyen bakışla hukuksal yapının halk dinamikli oluşturulmaması, Gellneryan bakışla devlet kararlarına karşı direnç gösterecek boyutta dirence sahip güçlü bir kültürel yapının mevcudiyeti ve Keydergil bakışla da idarenin,

Çiftçi, M., Seymen, R. (2012). Osmanlı Kaimeleri'nin halktan kabul görmemesinin nedenleri (Hayek – Gellner – Keyder üçlemesiyle bütünsel sentez). *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 9:1. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

böyle bir dirençli toplumsal yapıya karşı ve ona rağmen karar alarak uygulayışının sonuçları büyük ölçüde etkili olmuştur.

Kaynaklar

AKYILDIZ, Ali (1996) **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo – Ekonomik Etkileri**, İstanbul: Eren Yayınları.

BAUMAN ,Zygmunt (1999) **Sosyolojik Düşünmek**, Çev: Abdullah YILMAZ, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

ÇİĞDEM, Ahmet (1996) “Gellner’in İslam Toplumu Modeli Üzerine Bir Not”, İstanbul: **Toplum ve Bilim**, S:69.

EROL, Mine(1970) **Osmanlı İmparatorluğu’nda Kağıt Para**, Ankara: TTK.

GOFFMAN, Daniel (1995) **İzmir ve Levanten Dünya (1550 – 1650)**, A. ANADOL, N.KALAYCIOĞLU, (Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

GÜRAN, Tevfik (2003) **Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841 – 1918**, Ankara:DİE.

HANSEN, A. H. (1961) Para Teorisi ve Maliye Politikası, Ahmet KILIÇBAY (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: İ.Ü. İktisat F. Yayını.

HAYEK, Friedrich A. (1996) **Hukuk, Yasama ve Özgürlük (Kurallar ve Düzen)**, Atilla YAYLA (Çev.), Ankara: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.

HİÇ, Mükerrerem (1994) **Para Teorisi ve Para Politikası**, 9. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

KAL’A, Ahmet (1989) “Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İktisadi Manzaralar”,**150 Yılında Tanzimat**, İstanbul.

KAZGAN, Haydar (1995) **Osmanlı’da Avrupa Finans Kapitali**, İstanbul: YKY.

KEYDER, Çağlar (1999) “Güney Avrupa Modernitesi ve Değişim”, Ankara: **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 26(3 – 4).

ÖRNEK, Acar (1994) **Kamu Yönetimi**, İstanbul: Meram Yayıncılık.

PAMUK, Şevket (1999) **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

PAMUK, Şevket (1995) “En Büyüklük Tağşiş ve 1844 Tarihli Tashih – i Sikke İşlemi”, İstanbul: **Toplumsal Tarih**, C:3, S:13.

PAMUK, Şevket (1994) **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çiftçi, M., Seymen, R. (2012). Osmanlı Kaimeleri'nin halktan kabul görmemesinin nedenleri (Hayek – Gellner – Keyder üçlemesiyle bütünsel sentez). *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 9:1. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

ŞİRİN, Veli (2000) **Ana Hatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi**, İstanbul: Marifet Yayınları.

TOPRAK, Zafer (1997) “İktisat Tarihi”, **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600 – 1908**, 5. Baskı, İstanbul: Cem Yayınları.